

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ТАЦІОН РАДИСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 24+261.6

**МИРОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ
ТЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Рівненського державного гуманітарного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ШКІЛЬ Світлана Олександрівна,
професор кафедри філософії та
міжнародної комунікації Національного
університету біоресурсів та
природокористування України.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
**ФИЛИПОВИЧ Людмила
Олександрівна**, завідувач відділу
філософії та історії релігії Відділення
релігієзнавства Інституту філософії НАН
України імені Г.С. Сковороди;

кандидат філософських наук
ГУРА Віталій Олексійович,
академічний декан Української
євангельської семінарії.

Захист відбудеться 6 травня 2021 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 6 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Осмислення теоретичних основ національного примирення і практик миробудування є однією з центральних тем для політичної теології, серед іншого – української теології у її конфесійних виявах. Богослов'я активно шукає нові ресурси для створення нових форм теології примирення, які були б ефективні та відповідали цінностям біблійного світогляду. Особливо важливими такі пошуки є актуальні для української протестантської теології. Українські протестанти на Сході України намагаються систематично здійснювати соціальну діяльність, але усвідомлюючи обмеженість результатів такої діяльності, українські протестанти визнали необхідність національної теології примирення, звернулися до відповідних напрацювань греко-католицьких та православних богословів. Специфікою теологічних проєктів примирення стало широке використання біблійних наративів, при чому не лише у протестантському середовищі. Усвідомлення перспективності використання напрацювань наратології сьогодні важливе не лише для релігійного, а й для світського дискурсу стосовно можливих шляхів розвитку миробудування.

Розвиток теології, біблеїстики, герменевтики на початку XXI століття відбувається під усвідомленням особливого значення наративів для особистості, спільнот і соціуму в цілому. Особи, особливо віруючі, буквально не спроможні зрозуміти певні факти або дані, якщо вони попередньо не були вбудовані певними різновидами наративних матриць. В Україні серед різноманітних ініціатив примирення – політичних, дипломатичних, військових, гуманітарних – особливо виділяються релігійні. Дослідження звертає увагу на ще один можливий інструмент, що активно розвивається у середовищі християнської, головно, академічної спільноти, а саме – на наративну теологію. Беручи до уваги той факт, що в загостренні суспільного розділення в сучасній Україні відіграють не останню роль конфліктуючі наративи, зокрема так звані «запечатані» наративи, які становлять культурно-світоглядну основу суспільства та причину його поляризації, наративна теологія відкриває декілька можливостей. По-перше, наративна теологія досліджує питання природи та функцій наративу. По-друге, наративна теологія розвиває наративний підхід до вирішення теологічних й етичних питань. По-третє, наративна теологія стає джерелом самих наративів примирення, які можуть бути корисними на шляху до досягнення загальнонаціонального порозуміння в українському контексті.

В цілому, для богословської герменевтики очевидно, що практики примирення повинні спиратися на роботу з наративами та пошук наративів, що сприяли б позитивним соціальним і культурним трансформаціям. Актуалізація миротворчого потенціалу біблійних наративів стала важливим завданням для української протестантської теології сьогодні як у теоретичному, так і у практичному значенні. Український досвід побудови теології примирення та практик миробудування за допомогою використання потенціалу біблійних наративів є цікавим для глобального богословського дискурсу, що робить дисертацію надзвичайно актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету за науковими темами «Співвідношення релігійного і національного: контекст історії і культури українського народу» (реєстраційний номер 014U000085) та «Філософія в структурі сучасного соціогуманітарного знання» (реєстраційний номер 0116U007100).

Метою дисертаційної роботи є дослідити миротворчий потенціал нарративної теології в українському контексті нарративного протистояння при застосуванні інструментарію сучасної протестантської думки.

Відповідно до поставленої мети, були визначені такі основні **дослідницькі завдання**:

- визначити особливості нарративного розділення в сучасному українському суспільстві;
- проаналізувати наявні дискурси, пропозиції та стратегії щодо нарративного примирення в Україні; окреслити їх сильні та слабкі сторони;
- оцінити трансформуючий потенціал традиційних і сучасних християнських нарративів та перспективи застосування досягнень нарративної теології для вироблення миротворчих стратегій;
- розкрити природу та функції нарративу в рамках нарративної теології під кутом його миротворчого потенціалу й застосування до українського контексту нарративного протистояння;
- дослідити біблійні нарративи примирення для актуалізації цінностей, що можуть бути інтегральною частиною формування комплексу нарративів примирення в українському контексті.

Об'єктом дослідження є миротворчий потенціал нарративної теології у її протестантському конфесійному різновиді.

Предметом дослідження є миротворчий потенціал нарративної теології в контексті нарративного протистояння в Україні при застосуванні з позицій протестантського світогляду.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Для аналізу особливостей нарративного розділення в сучасному українському суспільстві, дослідження наявних дискурсів, проектів та стратегій щодо нарративного примирення в Україні теоретико-методологічною основою стали праці таких українських та зарубіжних дослідників як М. Рябчук, О. Зайцев, І. Гирич, О. Забірко, В. Кулик, Я. Примаченко, Я. Грицак, Є. Захаров, О. Шевель, Я. Потапенко, О. Філоненко, Р. Гарагезов, Р. Кадиров, К. Говорун, Р. Шрайтер, М. Вольф, Дж. Ледерак, а також монографія та дисертаційні дослідження таких дослідників як І. Богачевська, С. Ставроян, Ю. Подорожній.

Попередній огляд та аналіз нарративної теології здійснено з урахуванням праць таких дослідників як Габріель Факр, Гері Комсток, Стенлі Гауервоз, Грегори Джонс, Майкл Голдберг, Пол Нельсон, Стенлі Гренц, Роджер Олсон. Виявлення та оцінювання миротворчого потенціалу релігійних нарративів примирення здійснено з урахуванням праць таких представників сучасної нарративної теології як Джорж Струп, Стефан Критс, Стенлі Гауервоз, Томас Ніколас Райт, Александр Люсі-Сміт та за допомогою праць такого дослідника нарративної теології як Поль Рікер. Для

дослідження біблійних наративів примирення та аналізу концептів та цінностей, що являються інтегральною частиною наративу примирення, здійснено з урахуванням праць таких дослідників як П'єтро Боваті, Джордж Коутс, Джин Ска, Волтер Брюггеман, Джонатан Сакс, Ховард Йодер, Маркус Борг, Глен Стассен, Девід Гаші, Мирослав Вольф, Крістофер Райт, а також дисертаційних досліджень таких дослідників як Альфред Агієнта та Сахая Татеус Томас.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснений аналіз миротворчого потенціалу наративної теології в українському контексті наративного протистояння при застосуванні інструментарію сучасної протестантської думки.

Результати, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист і конкретизуються у таких положеннях:

Вперше:

- здійснено комплексний аналіз наративного характеру розділень сучасного українського суспільства та наявних пропозицій і стратегій досягнення загальнонаціонального примирення, які висуваються у світському й релігійному дискурсах;

- висвітлені особливості наративного протистояння в українському контексті й доведено, що це є протистояння наративів «запечатаного»/«закритого» типу, тобто радикальне протистояння самодостатніх, монологічних, спрощених наративних форм, не пристосованих для динамічних змін у соціальному діалозі та закритих для трансформацій світогляду, терапії пам'яті та змін уяви;

- визначено, що світський і релігійний дискурси щодо примирення не створили комплексних проектів вирішення проблем, пов'язаних з існуванням та розвитком конфліктів мета-наративів. Доведено, що існуючі пропозиції частково ефективні у практичному вимірі досягнення примирення на рівні місцевих громад, але цього вочевидь недостатньо. Практика покрокового зближення і примирення на місцях має бути доповнена терапією протистояння мета-наративів. В умовах «запечатаних» наративів, негативного сприйняття сторонами іншого, негативних емоцій, страху, недовіри, непростення, жаги до помсти, примирення не можна досягнути лише за допомогою юридичних, політичних чи догматичних, прескриптивних механізмів або раціональних принципів або людського проектування. Відповідно, є необхідним творення наративного примирення, що є більше духовним шляхом, аніж технологічно-раціональним;

- доведено, що в українських умовах наративна теологія володіє потужним миротворчим потенціалом, оскільки робить можливим переосмислення наративів із конструктивної перспективи, пропонує в якості вискоєфективного комплексного інструментарію наративний підхід для вирішення теологічних й етичних проблем, надає бачення біблійних наративів як основи для моральної трансформації суспільної реальності;

- досліджено миротворчий потенціал християнських наративів у зв'язку з тим, що ці вони можуть бути основою формування ідентичності як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях. Наративи сприяють цілісному прийняттю себе людиною та узгодженню різноманітних протиріч. Наративи є рушійною силою

морального розвитку особистостей і спільнот. Також вони є рушійною силою формування риторичних форм соціальної комунікації. Наративи формують не тільки загальну ідентичність, але й можуть її трансформувати. Усвідомлене ставлення до наративу дозволяє піддати критиці погляди, маніпуляції або кинути їм виклик. Наративи можуть надати способи трансформації людини чи спільноти зсередини, а не тільки зовнішнє упорядкування соціальних відносин;

- представлено, що у рамках сучасної наративної теології культивується та осмислюється відкрита форма наративу, що володіє спроможністю виходити поза межі існуючої дійсності й вказувати на іншу можливу соціальну реальність. Саме відкритий тип наративу володіє найбільшим миротворчим потенціалом, оскільки є креативним, творчим, інноваційним і з цієї причини нескінченно відкритим у своєму потенціалі для створення нових цінностей та нового сенсу в Україні;

- встановлено, що наративний підхід відкриває можливість створювати альтернативний до пануючих погляд на спільну історію сторін конфлікту, дозволяє постійно утримувати разом цінності, необхідні для формування нового наративу миру. Наративний підхід є шляхом трансформації діалогу від зовнішнього формату відносин до терапії світоглядних складових соціальної свідомості. Наративний підхід, головним чином, через функцію продуктивної уяви створює можливість виходу поза межі конфліктних дійсності та пам'яті шляхом створення початків нової наративної реальності;

- розкрито біблійні наративи примирення як сценарії примирення з метою виділення питань та цінностей, невід'ємних для формування наративів примирення в українському контексті наративного протистояння. Детально аналізуються три біблійних наративи, які мають значний миротворчий потенціал, а саме: наратив Якова-Ісава, наратив Йосипа-Юди та наратив Христа – «Назаретський маніфест». Якщо перші два наративи показують можливості примирення на фоні безнадійного трагізму відносин, де примирення неминуче потребує поєднання таких феноменів як пам'ять, покаяння і прощення, то наратив про Назаретський маніфест Христа виявляє шлях до примирення через радикальне вирішення питань про соціальну справедливість та правду. В цілому, це наративи, що, з одного боку, моделюють світогляд, де будь-яка трагедія відносин, конфлікт розглядаються на фоні надії на примирення, а, з іншого боку, привносять збалансовану картину примирення, де прощення чи покаяння не відміняє пошук справедливості й правди. Оскільки формування нової наративної реальності логічно та послідовно стосується як рівня індивідуального, так і національного, наративи передбачають можливість прочитання їх як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях. Це відкриває можливість їх осмислення та застосування на різних рівнях соціальної дійсності. Розповіді представляють, які питання, цінності (форми антропологічної кризи) неминуче виникають у конфлікті (дискурс болісної пам'яті, непростення, ненависті, зневаги, недовіри, братовбивства, а також цикли психічних, емоційних, фізичних травм як з однієї, так і з іншої сторони), а також, які питання та цінності підводять ворожі сторони до примирення та формування між ними нового спільного наративу. Наративи систематично і послідовно підкреслюють духовний, метафізичний вимір примирення, що часто недооцінюється в більш технологічних підходах до миру.

Таким чином, це біблійні наративи, що належать до третьої відкритої моделі наративів, які можуть бути своєрідним дороговказом до формування наративу примирення в Україні. Іншими словами, джерелом розуміння та переосмислення примирення, його сценаріїв, цінностей, які воно передбачає, які, використовуючи продуктивну уяву та інші функції наративного підходу, можуть бути імplementовані в новий спільний наратив примирення, з метою зцілення пам'яті, формування нової риторики, символів і створення нового сенсу в країні загалом. Це наративи, що можуть привести до прямої конфронтації з усталеними, звичними світами або служити формуванню світогляду та дій, що виходять з інакшого розуміння, сприйняття та практики світу. Вони мають потенціал впроваджувати перспективи створення нової соціальної реальності, протилежної тій, що існує в соціумі та яка закрита до самокритики.

Уточнено:

- теоретичні основи для легітимізації розвитку соціальної активності євангельських церков та віруючих у суспільстві з метою подолання залишків замкненості та пасивності громад;

Набуло подальшого розвитку:

- розуміння необхідності екуменічної співпраці українських церков заради досягнення миру та захисту інтересів цілого українського суспільства.

Теоретичне значення дослідження. Висновки і теоретичні твердження, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню миротворчого потенціалу сучасної протестантської наративної теології в українському контексті наративного протистояння. Результати дослідження можуть бути використані в теологічних, релігієзнавчих, філософських і культурологічних дослідженнях, а також враховані при подальшому аналізі наративної теології та виробленні стратегій наративного примирення.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані при створенні практичних рекомендацій для діяльності суспільства і церков, спрямованої на примирення на національному й місцевому рівнях. Основні ідеї та висновки дисертації будуть важливими у викладацькій діяльності при підготовці лекцій, підручників і посібників із таких дисциплін як «Релігієзнавство», «Богослов'я», «Філософія», «Культурологія», «Політична теологія», «Наративна теологія» тощо.

Особистий внесок здобувача. Вирішення комплексу поставлених завдань, оформлення їх відповідно до положень та висновків здійснено автором самостійно (без співавторів) і відповідає основному змісту дисертації, а також поданим публікаціям. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету, кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на теоретичних семінарах Центру дослідження релігії НПУ, на засіданнях вченої ради Української євангельської теологічної семінарії. Основні положення і висновки дисертації

пройшли апробацію у повідомленнях і доповідях на науково-теоретичних семінарах та засіданнях кафедри богослов'я та християнського служіння Української євангельської теологічної семінарії, на низці міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, зокрема: Докторський колоквіум (Амстердам, Нідерланди, 18-22 січня 2021 року); Міжнародна науково-богословська конференція «Церква і суспільство» (22-24 листопада, 2020, Киргизстан (м. Бішкек)); Богословська конференція «Богослов'я для життя»: вибух популізму та лідери думок (4-5 грудня, 2020, м. Київ); Богословська конференція «Богослов'я для життя» (6-7 грудня, 2019, м. Київ); «Міжнародна конференція «Важливість теологічної освіти через 500 років після тезисів Лютера» (Осієк, Хорватія, 28 липня 2019 року); Докторський колоквіум (Осієк, Хорватія, 1-13 липня 2019 року); Міжнародна богословсько-практична конференція «Соціальна роль євангельської церкви». Шлях до прощення та його прийняття в біблійному контексті (22-25 червня, 2019, м. Київ); Міжнародна науково-богословська конференція «Методології богословських досліджень: проблеми і перспективи» (27-28 квітня, 2018, м. Київ); Докторський колоквіум (Амстердам, Нідерланди, 28-30 січня 2018 року); «Науково-практична конференція «500-років Реформація: здобутки і виклики»» (Київ, 27 лютого 2017 року); Міжнародна богословсько-практична конференція «Соціальна роль євангельської церкви». Прощення в біблійному контексті (20-22 червня, 2017, м. Київ). Докторський колоквіум (Осієк, Хорватія, 1-29 липня 2017 року); VIII Всеукраїнська, з міжнародною участю, міжнародна християнська науково-практична конференція (Кам'янець-Подільський, 18, 19 листопада 2016); Міжнародна конференція «Місія і богословська освіта» (Мінськ, Білорусь, 3-5 жовтня 2016 року).

Публікації. Основні результати роботи висвітлені у 8 статтях, 7 з яких розміщені в українських фахових виданнях з філософських наук, а 1 – в іноземному фаховому періодичному виданні.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертаційної роботи відображує логіку дослідження, що випливає з мети та завдань дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації – 230 сторінок, з них 210 основного тексту. Список використаних джерел налічує 155 найменувань, з них 76 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, окреслено теоретико-методологічну основу, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету й наукові завдання роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертації, її зв'язок із науковими програмами. Наведено дані про апробацію та публікації основних результатів дослідження.

Перший розділ «Проблема нарративного розділення в сучасному українському суспільстві та відкриття миротворчого потенціалу нарративів у сучасній богословській герменевтиці» присвячений питанню природи нарративного конфлікту в суспільній свідомості в Україні доби незалежності, перспективам його подолання в світському та релігійному дискурсах, а також

питанню переосмислення конфліктогенного і, головним чином, миротворчого потенціалу наративів у колі представників наративної теології. Подані основні поняття, що розкривають сутність наративу та наративного конфлікту.

У *підрозділі 1.1. «Особливості конфлікту наративів у суспільній свідомості в Україні доби незалежності та проблема примирення»* окреслено найбільш конфліктні наративи українського суспільства та їх характер, а також проаналізовано світських дискурс шляхів примирення конфліктних наративів.

Українські реалії осені–зими 2013/14 р. та подальша збройна конфронтація демонструють, що суперечлива історична пам'ять України досі жива і чутлива до політичних маніпуляцій. Виявлено, що період Другої світової війни, зокрема питання «ОУН-УПА (не виключаючи питання витоків ідентичності України та Голодомору 1932-1933), є однією із найбільш «гарячих» проблем у сучасній війні пам'ятей в Україні. Протилежні моделі пам'яті, соціальні позиції, ідентифікація за різними, ворогуючими історичними наративами стали основою сучасного циклу національної ворожнечі, непростення, ненависті, зневаги, недовіри, навіть братовбивства.

Встановлено, що конфліктні наративи в українському суспільстві мають «запечатаний» закритий тип. Вони володіють простою артикуляцією, доступні всім прошаркам суспільства, нагадують про минулі приниження і несправедливості, розповідають про «славне минуле» й «велике майбутнє», заради якого варто йти на будь-які жертви і злочини. Це наративи, що виключають будь-яку амбівалентність і будь-який сумнів у правоті своїх тверджень. Вони самодостатні, монологічні, тобто ніяким чином не відображують позицію протилежної сторони, вкрай односторонні, спрощені й міфологічні. «Запечатані» наративи є своєрідним поневоленням мисленнєвого та мовного процесу.

Представлено й аргументовано, що в рамках світського дискурсу про примирення конфліктних наративів, мова, головним чином, йде про два можливі аспекти досягнення примирення, а саме: *політичний* і *дидактичний*. Під *політичним аспектом* мається на увазі політична воля для формування багатопорного режиму пам'яті, або плюралізації історичної пам'яті. Під *дидактичним аспектом* мається на увазі європейський підхід до викладання історії. Пропонується вивчати декілька версій тієї чи іншої події або декілька інтерпретацій діяльності певної історичної постаті. Це дає можливість поглянути на «історичну правду» з різних точок зору.

Обґрунтовано досвідом інших країн, що плюралізація сама по собі не обов'язково приводить до плюралістичних практик як таких. Можна легко «звалитися в плюралізм спогадів», при цьому не подолати традиційну легітимістську модель репрезентації минулого. Плюралізація може тимчасово розвести сторони конфлікту, може забезпечити перемир'я, але не примирення як таке. Також зауважено, що в наративно-розділеному суспільстві присутні «негнучкі сценарії», набір жорстко фіксованих переконань, сприйняття і представлень стосовно історії й один одного. Тому ефект від представлення конфліктних версій може бути абсолютно протилежним очікуваному і сприяти не зниженню негативного сприйняття й упереджень, а навпаки, закріпленню наявних.

Встановлено, що в межах світського дискурсу досі не запропоновані дієві пропозиції щодо виходу з замкненого кола війн наративів. Більше того, сучасний світський дискурс про примирення має досить технічний характер. Він досягається шляхом політичної волі, переговорів, дипломатії, напрацюванням юридичних механізмів. Оскільки протистояння наративів напряму пов'язане з протистоянням ідентичностей і світоглядів сторін, то це може сприйматися як нав'язування світоглядних рамок та загроза ідентичності, тобто бути перешкодою на шляху до примирення. Аргументовано доцільність спроби переосмислити поняття примирення, мир із теологічної перспективи. Розглядати ці поняття не стільки як керований процес, але як *дар відновлення відносин та життєву позицію*; не як шлях подолання, придушення пам'яті, але як *спосіб ставлення до історії насильства та його запам'ятовування*; не як спробу роз'єднати конфліктні групи, а як *шлях до їх зустрічі*.

Тому підкреслено необхідність працювати не лише в напрямку плюралізації, відновлення історичної правди, але й в напрямку подолання антропологічної кризи: трансформації сприйняття іншого, імплементації альтернативних цінностей, мов, які б привели сторони в стан діалогічності й бачення перспективи спільного майбутнього.

У *підрозділі 1.2. «Примирення наративів у релігійному дискурсі України»* представлена комплексна стратегія участі церков і релігійних організацій у миробудуванні та її характер.

Розкрито релігійний дискурс примирення, який базується на трьох ключових правилах відносин із тими, хто нас оточує, а саме: «Почути! Зрозуміти! Діяти разом!» Кожне з правил передбачає наступні аспекти. Під стратегічним елементом *почути* маються на увазі два аспекти: визнання правди та усунення стереотипів; під *«зрозуміти»* – діалог та прощення; під *діяти разом* – утвердження справедливості й спільні дії.

Встановлено, що стратегія описує кроки, які необхідні на шляху не просто перемир'я, але сталого примирення наративного протистояння. Піднімає питання морального та метафізичного вимірів примирення і миру, необхідності передумов для розкриття «запечатаних» конфліктних наративів та формування спільного наративу примирення. Тому стратегія участі Церков і релігійних організацій у миробудуванні є необхідним доповненням світського дискурсу з приводу проблеми.

Проте, встановлено, що наративна складова проблеми примирення не є безпосереднім предметом розгляду стратегії. Мова йде про загальні стратегічні правила або контури, необхідні для досягнення миру. Потребують подальшого розгляду й дослідження такі питання як осмислення категорії наративу, розробка підходу до роботи з конфліктними, «запечатаними» наративами, які питання та цінності повинні інтегруватися в створення передумов та соціальної атмосфери для вибудовування спільного наративу примирення. Більше того, аргументовано, що стратегія демонструє досить догматичний, прескриптивний, а відповідно, технічний підхід до примирення, котре сприймається більше як щось, що може бути організованим, прописаним, розробленим за певною формулою. Бачення примирення як чогось, що має бути призначеним «згори» юридичним, політичним

шляхами, часто сприймається і відчувається як нав'язування і, нерідко, стає перешкодою на шляху примирення.

Встановлено необхідність переосмислення поняття примирення та розробки підходу до примирення, який би краще відповідав на запити природи нарративного конфлікту. Також є необхідність переосмислити саме поняття нарративу з конструктивної, миротворчої перспективи, зазначаючи не тільки його теоретичне, але й практичне значення.

Підкреслено, що, оцінюючи світський та релігійний дискурси на предмет стратегії нарративного примирення, не нівелюється і не дискредитується їх доцільність. Мова йде про те, що вони є недостатніми, а відповідно, є необхідність досліджувати додаткові перспективи та виходити за рамки традиційної дипломатії або офіційних призначень.

У *підрозділі 1.3. «Методологічні основи тлумачення конфліктогенного і миротворчого потенціалу нарративів у сучасній богословській герменевтиці»* коротко аналізується процес становлення нарративної теології як області теології, її досягнення та герменевтичні недоліки. Досліджується методологія інтерпретації нарративів у рамках нарративної теології з перспективи його, головним чином, конструктивного, миротворчого потенціалу.

Показано, що серед дослідників досі існують розбіжності та різні застосування нарративів, які ускладнюють категоризацію напрямків його використання. Підкреслено, що це може бути пов'язано з відносною молодістю самого руху. Показано, що напрацювання в сфері нарративної теології поєднані не стільки спільним аргументом, скільки визнанням того, що нарратив має доленосне методологічне значення, яке може бути застосоване до вирішення теологічних, етичних, а відповідно, соціальних завдань і може відігравати не лише деструктивну, але й конструктивну роль у формуванні особистісної чи колективної ідентичності.

Аналізуються слабкі сторони методології використання нарративу в рамках нарративної теології. Встановлено наступні недоліки. *Понятійний*. Відсутність чіткого визначення поняття «нарратив», особливо в контексті більш широкого культурного нарративу. *Герменевтичний*. Не достатньо розроблені герменевтичні принципи інтерпретації та наслідування нарративів. *Проблема релятивізму*. Простої проповіді нарративу (наприклад, нарративу Христа) недостатньо для того, щоб виправдати його як матрицю для моральної поведінки людини. Необхідно пробувати пояснити, чому цей нарратив має займати таку позицію в житті людини чи людей. Пояснити, як і на якій основі здійснюється вибір того чи іншого нарративу серед багатьох нарративів, який претендує на визначальну роль у житті людини чи групи людей. Без чіткого пояснення це приведе до релятивізму: «У мене – мій нарратив, а у тебе – твій».

Підкреслено, що небезпека релятивізму та інші недоліки нарративної теології не можуть бути причиною відмови від критичного богословського аналізу можливостей нарративної теології у теоретичному обґрунтуванні християнських практик миротворництва та миротворчого потенціалу нарративу, зокрема на фоні деструктивного досвіду нарративної взаємодії в українському контексті.

Розкрито три складові наратива як феномену загалом та біблійного зокрема, що дозволяють показати та якісно переосмислити його миротворчий потенціал. Аналізується *потенціал наративу, що формує ідентичність*. Виявлено, що самоусвідомлення, пам'ять, досвід, характер і моральний розвиток, світогляд та сам процес пізнання, що часто нероздільно переплітаються в ідентичності людини чи спільноти, – мають наративний характер і організуються за його посередництва.

Аргументовано, що в українському контексті конфлікту наративів (пам'ятей) феномен наративу є адекватною відповіддю на проблему розірваності ідентичності. Складаючись із безлічі різних, часто конфліктуючих, наративів, людина чи спільнота людей, стикаючись у процесі життя з конфліктом ролей та цінностей, потребує об'єднуючої динаміки наративу з його сплетінням сюжетних ліній та персонажів. В умовах дискурсу непростення, зневаги, недовіри, упереджень, метафор ненависті та демонізації категорія наративу, перш за все, – це рушійна сила трансформації мови ненависті. Люди, головним чином, бачать світ відповідно до риторики, метафор та символів, які використовуються в розповідях. Люди формуються і наповнюються змістом саме завдяки наративному контексту, в якому вони живуть. Мова та розмова – це основні поняття в наративному визначенні та підході до конфлікту. В умовах антропологічної кризи, яка не в останню чергу, зумовлена риторичними, символічними сенсами, наративи набувають особливого значення у процесах миробудування. Конфлікти та насильство створюються мовою і нею ж можуть вирішуватися.

Аналізується *трансформаційний потенціал наративу*. Виявлено, що наратив володіє підривною властивістю. Цей потенціал наративісти вбачають у так званому «зіткненні» наративів: можливості почути розповідь, відмінну від власної. Або в «підривному» наративі: ідейно близькому до існуючої реальності, але з іншим кінцем і висновками.

Доведено, що «зіткнення» наративів створює кризу самоусвідомлення, яка спонукає людей бути самокритичними й оцінювати свій наратив у присутності іншого наративу. «Підривний» наратив – це засіб, який дозволяє піддати критиці погляди, маніпуляції або кинути їм виклик. Наратив спроможний втілити собою, посилити і навіть модифікувати світогляд. Також це шлях трансформації людини чи спільноти з середини, що має доленосне значення в контексті світоглядного протистояння.

Підкреслено, що мова йде не стільки про зіткнення самих ворогуючих наративів, скільки про зіткнення ворогуючих наративів з альтернативними наративами, що моделюють цінності примирення (довіру, прощення, справедливість, правду тощо). Більше того, трансформація відбувається не за рахунок відмови від свого попереднього самоусвідомлення (своєї пам'яті), що в принципі неможливо. Мова, скоріше, йде про можливість нової інтерпретації особистого та соціального життя як результату зіткнення наративів. В українському контексті, де старі спогади дають нове життя сучасним конфліктам, є необхідність розвивати думку, що з часом ці спогади (завдяки активній пам'яті: переосмислення

минулого) повинні втілюватися в нові наративи, які не продовжують породжувати негативні емоції та риторику ненависті.

Аргументовано, що для наративної трансформації важливе не просто «зіткнення» наративів. Важлива присутність спільності – досвіду проживання наративу. Це те, що може привести до відновлення самоусвідомлення людини за допомогою наративів і символів нової спільноти. Християнська спільнота, що спільно проживає біблійні наративи, може відігравати ключову роль.

Аналізується *типологія наративів* на предмет миротворчої потенційності. Визначено, що біблійні наративи можуть мати три типологічні грані, а саме: закритий тип, із проникною обмеженістю та відкритий. Встановлено, що на фоні конфлікту «закритих» наративів наративи другого і, головним чином, третього типів володіють найбільшою миротворчою потенційністю. З одного боку, в контексті наративного протистояння вони можуть бути прикладами та сценаріями примирення і цінностей на шляху до нього. Вони мають дидактичну функцію, спроможні вказати не тільки на те, що слід змінити, але й сприяти відновленню морального стану людей. Також вони можуть бути джерелом нової риторики, символів, значень, що здатні бути імплементавані в процес примирення при допомозі діалогу як пошуку цілісного прийняття людьми себе та морального розвитку. З іншого боку, своїм характером: шануванням неоднозначності, визнанням складності, припущенням невизначеності, спроможністю виходити за рамки існуючої дійсності та вказувати на іншу можливу реальність – допомагають зрозуміти природу та характер відкритого наративу, який володіє найбільшим миротворчим потенціалом у межах соціального протистояння сенсів.

Встановлено, що оскільки питання примирення стосується українського контексту, що має на увазі досить специфічну історичну ситуацію, яка склалася, не в останню чергу з причини панування у суспільному дискурсі «запечатаних»/ закритих наративів, існує потреба у розробці другого та, головними чином, третього типу наративів, які б були спроможні виходити за межі звичного сприйняття реальності та іншого, світогляду, епістемології, конфліктної пам'яті тощо. Це, безумовно, вимагає визначеного підходу, який би сприяв формуванню певного типу наративів.

Другий розділ «Загальні основи примирення у теоріях представників сучасної наративної теології» присвячений розгляду природи наративного підходу в теоріях представників наративної теології та оцінці миротворчого потенціалу інструментарію наративного підходу до примирення «запечатаних» / закритих наративів.

Розкрито, головним чином, три функції наративного підходу, а саме: *конфігуруючий акт*, або *об'єднуюча функція*; *проникаюча функція*; *функція продуктивної уяви*.

Аргументовано, що в умовах «запечатаних» наративів, які втілюють собою сюжетування подій із перспективи злорякісного сприйняття їх та один одного, більше того, утримання разом питань і цінностей, що стимулюють соціальне протистояння, функція конфігуруючого акту, яку виділяє Рікер, або

нарративна спроможність поєднувати, яку підкреслює Гауервоз, – це інструментарій нарративного підходу, що здатний відповісти на проблему злякисного сюжетування та поєднання питань, цінностей, які стимулюють соціальне протистояння. Це можливість зміни або перестановки акцентів у конфлікті. Поєднувати події по-іншому, побачити події з різних ракурсів, репрезентувати інший/різний досвід проживання конфліктних подій: побачити не тільки ворога, але й людей, що постраждали, не тільки перемогу, поразку чи необхідність реваншу, але й трагедію в подіях, що відбулися, тим самим знижуючи рівень «іншування», «демонізації» один одного, упереджень один про одного. Конфігурація дає можливість говорити не просто про те, «що збережено в пам'яті», але й «як слід це пам'ятати» та «заради чого пам'ятати», тим самим, закликаючи до морального осмислення дійсності.

Конфігуруючий акт або об'єднуюча функція нарративу – це можливість створювати альтернативні нарративи. В цьому ракурсі примирення – більше шлях пам'яті, аніж вміння забувати. Більше того, конфігурація – це також можливість утримувати разом питання та цінності, які б сприяли примиренню, виходу із антропологічної кризи соціальних відносин і формували цілісний сюжет примирення. Підкреслено, виходячи з досвіду Південноафриканської комісії з встановлення правди та примирення, що успішне примирення починається не лише з ретельного вибраних питань, які слід інтегрувати в примирення, але й постійного їх поєднання та утримання разом.

Встановлено, що в контексті «запечатаних» нарративів, в умовах конфлікту ідентичностей, досвіду, цінностей, де технічний, прескриптивний підхід до миру сприймається як нав'язування і, нерідко, стає перешкодою на шляху примирення, *проникаюча* функція нарративного підходу є не просто більш природним підходом в умовах нарративного протистояння, але й спрямованим на трансформацію світогляду, не шляхом примусу, а скоріше, формування простору для озвучення та слухання розповіді, запрошення слухаючих ввійти в світ, що, можливо, знайомий їм, але не їх власний. Підхід із такими властивостями спроможний працювати, головним чином, із проблемами світоглядного й епістемологічного характеру. Це шлях до змін зсередини: світогляду, цінностей, відношення до іншого і, головним чином, пам'яті сторін, сплітаючи їх світ із новою іншою реальністю, новим досвідом, який би занурювався в їх пам'ять та спрямовував їх за межі усталеного сприйняття один одного і за межі звичного розуміння реальності, шляхом залучення допоміжних, інших нарративів (із самої історії відносин конфліктуючих сторін чи будь-яких інших).

Встановлено, що в умовах «запечатаних» нарративів, де існує брак дистанціювання, проникна властивість нарративу дає дві можливості в контексті нарративного протистояння: по-перше, це можливість дистанціюватися від власного нарративу та зустрітися з носієм іншого нарративу, його пам'яттю, світоглядом, його людськістю, розуміючи, що власний нарратив не єдиний, а, скоріше, точка зору, обумовлена певною перспективою та цінностями. Це шлях формування діалогічності або діалектичності між нарративами сторін. По-друге, така діалектика має потенціал оголити односторонність конфліктуючих нарративів та спільну потребу прислухатися до альтернативних нарративів, які б піднімали питання та формували

цінності, необхідні для формування альтернативного нарративу миру. Підкреслено, що в такому ракурсі примирення – це не стільки пошук способів роз'єднати конфліктні групи, поняття або знаходити шляхи мінімізувати їхні зіткнення, а, навпаки, це шлях до їх зустрічі.

Доведено, що в контексті «запечатаних» нарративів, які є самодостатніми, ексклюзивними, міфологічними, така функція нарративного підходу як *продуктивна уява* сприяє виходу за межі конфліктної пам'яті та може створювати умови введення нових питань, вимірів (головним чином, метафізичного), символів та риторики в конфліктну дійсність, сприяючи створенню нової нарративної реальності. Встановлено, що уява в контексті соціального конфлікту, головно конфлікту «запечатаних» нарративів, є актом і можливістю нового: нових інтерпретацій та значень, залучення й інтеграції інших/різних нарративів (голосів, свідчень) та, передусім, нових цінностей. Це можливість інтегрувати голос не тільки «переможців», але й голос жертв з обох боків. Чути голос, в якому війна, протистояння, як в історичному, так і в теперішньому часі для країни, – не перемога когось над кимось, а спільна трагедія. Це процес, який формує простір діалогу, а не монологічності чи самодостатності. Це можливість створення «місця, якого немає» в, як здається, безвихідних соціальних обставинах не за рахунок ігнорування пам'яті, а навпаки, не ігноруючи болісну, конфліктну пам'ять, виходити за її межі й розглядати її не як загрозу для мирного співіснування, але як область, що потребує зцілення, не тільки як джерело конфлікту, але й як джерело примирення. Саме поєднання уяви та пам'яті робить їх трансформуючими.

Встановлено, що для більшої ефективності уява повинна трансформувати існуючі категорії; вона не може існувати повністю поза межами існуючих категорій та відокремлено від них. Це передбачає, що будь-яка трансформуюча фікція не може ігнорувати пам'ять або те, що відбувалося раніше. Вона повинна опиратися достатньою мірою на існуючу реальність, щоб її продуктивна дистанція не була занадто великою. Підкреслено, що практику уяви в контексті соціального конфлікту не слід сприймати як фантазію проти реальності. Якщо звернутися до українського контексту, то не важко помітити, що протистояння відбувається між двома типами уяви, а саме: між уявами конфліктуючих сторін одне про одного.

Аргументовано, що підхід, який є провідником таких функцій як конфігурація, проникнення у світ адресата, продуктивна уява, – це не просто можливість «розпечатати» ворогуючі нарративи та розпочати процес нарративного «зшивання» країни. Такий підхід – це можливість формування відкритого нарративу, який володіє потенціалом створення нових цінностей і нового сенсу в країні. Це нарратив, який не адаптується до існуючої культури ворогування, мови упереджень, «іншування», «демонізації» один одного та сталих деструктивних значень. Навпаки, це нарратив, що створює нову риторичу, значення та культуру, виходячи за межі звичної та обмеженої реальності. Це нарратив, який створює атмосферу розуміння того, що ніяка історія не може розповісти всю правду про людину чи групу людей. Узагальнення та поспішні

висновки недопустимі. Немає наративу, який би був закінченим. Кожний наратив залишає незакінчену справу або продовжує її. «Запечатані» наративи у межах українського контексту – це не завершена реальність, це, скоріше, невдалий початок, який слід спрямовувати до конструктивного його завершення. Це наратив, що виводить читача за межі відправного пункту усталеного наративу до нескінченного горизонту. Це відкриває можливість осмислювати свою історію – історію спільноти не як окрему та незалежну, але як частину Божої історії спасіння і примирення з людиною. В українському контексті це дає можливість вплетення в наративну реальність метафізичного виміру та наративів, які не просто володіють характером «відкритих», але й були б корисними наративами-сценаріями примирення та цінностей, які є невід’ємними на цьому шляху.

Третій розділ «Актуалізація сучасними теологами біблійних наративів примирення і перспективи миротворчості в Україні» присвячений розгляду трьох біблійних наративів (нарратив Якова-Ісава, нарратив Йосипа-Юди та нарратив Христа – «Назаретський маніфест») із перспективи їх миротворчого потенціалу, визначенню питань та цінностей, які можуть бути дороговказом до формування наративу примирення в українському контексті й оцінці ролі Євангельської церкви як соціального суб’єкту та можливих практичних дій з боку євангельської спільноти для імплементації питань і цінностей з метою трансформації наративного протистояння та формування спільного наративу примирення.

У *підрозділі 3.1. «Миротворчість у нарративі про відносини братів Якова та Ісава»* розкриті ключові аспекти сценарію примирення в нарративі Якова та Ісава.

Виявлено, що нарратив примирення Якова-Ісава формується через призму інтеграції та поєднання наступних питань та цінностей: переоцінки розділення як приводу, початку й можливості нових відносин; питання пам’яті про болісні відносини та визнання правди; прощення і суспільна солідарність (примирення вимагає підтримки зі сторони спільноти); відновлення справедливості між сторонами конфлікту; духовний вимір і його цінності як головний чинник процесу примирення. Інакше кажучи, дороговказ до примирення в нарративі Якова-Ісава пролягає від розділення, через пам’ять про болісне минуле, пошук прощення та солідаризації до відновлення справедливості.

На основі дослідження наративу аргументовано, що слід відзначити два основні моменти щодо інтеграції питання божественного виміру у нарратив примирення та розблокування існуючих «запечатаних» наративів. По-перше, суто людських засобів для виправлення дисфункції людських відносин недостатньо. Примирення апріорне. Це щось, до чого людина долучається. Примирення – це, перш за все, божественна прерогатива. По-друге, стале примирення та мир в розділених суспільствах вимагає довгого і наполегливого вивчення причини появи руйнівних сил, які проявляються в людях і роблять їх відносини з іншими проблематичними. Руйнівним силам всередині суспільства може бути кинутий виклик глибокими духовними цінностями й ідеями.

У *підрозділі 3.2. «Наратив Йосипа Прекрасного і тема радикального примирення братів»* розкриті ключові аспекти сценарію примирення через призму екзегетичного аналізу двох ключових персонажів наративу: Йосипа і Юди.

Виявлено, що дороговказ до примирення в наративі Йосипа-Юди пролягає від визнання провини, покаяння через пам'ять та відділення людей від їх вчинків до прощення як цілі духовного виміру подолання конфлікту.

Виходячи з аналізу наратива Йосипа-Юди і заземляючи питання та цінності, які необхідно інтегрувати та утримувати разом із метою формування наративу примирення до українського контексту «запечатаних» наративів, доведено, що він повинен відображувати три ключові грані: 1. Пам'ять. Тут повинно стояти питання не тільки, «що» пам'ятати, але й «як» пам'ятати. Тут незамінним буде такий інструмент наративної теології як конфігурація. Від цього залежатиме, чи пам'ять буде приводом для конфлікту, чи приводом для примирення. 2. Прощення, яке розуміється тут не як скасування покарання, а занадто складне явище, щоб говорити, що воно протистоїть йому в цілому. Прощення протистоїть одній із причин здійснення покарання – бажанню помсти. Наратив примирення передбачає, що метою покарання не може бути сліпа помста. Його метою можуть бути застереження, відновлення. Покарання – це спонукання до переосмислення здійсненого, а не заподіяння болю у відповідь. 3. Формування біблійного світогляду «культури вини», а не «культури сорому». Сором завжди пов'язаний з особистістю, в той час як вина пов'язана з дією. Людина, яка оступається у межах «культури сорому», несе на собі заплямованість, скверну, порок. Однак у межах «культури провини» акцент робиться не на тому, хто допустив помилку, а на помилці, говорячи релігійною мовою, не на грішнику, але на гріху. Особистість зберігає свою людську гідність, а її дія може бути виправлена. Це надзвичайно важливо в умовах «демонізації» та «іншування» одне одного. Звідси беруть початок процес покаяння, спокути і прощення – не просто як людські явища, але як духовні цінності, до яких приєднуються сторони конфлікту, долаючи багаторічну антропологічну кризу.

У підрозділі 3.3. «Назаретський маніфест Христа як розвиток богословської концепції ювілейного загального примирення» розкритий ключовий аспект сценарію примирення в євангельському наративі – соціальна справедливість як запорука примирення ворогуючих сторін.

Встановлено, що відновлення справедливості (історичної, соціальної, економічної) в наративі як запоруки примирення завжди передбачається для обох сторін: як для кривдника, так і для скривдженого. Відновлення справедливості в економічному сенсі – це моральне відновлення, звільнення і прощення обом сторонам: як позичальнику або збирачеві податків, змученому жадібністю і страхом втратити накопичене, так і боржнику або зубожілому, поневоленому боргами, що підштовхує його на аморальні вчинки (обман, злодійство, насильство). Відновлення справедливості в рамках соціальної ієрархії та влади подібне. Шлях свободи і відновлення включає обидві сторони: як пригнічених, так і тих, хто є частиною системи гноблення. Якщо під «розбитими серцем» слід бачити тих, хто перебуває під несправедливим домінуванням, то під «сліпими» слід вбачати тих, хто володіє владою, але сліпі до розуміння її справжнього призначення та її бажаного використання відповідно до Божої волі. На цьому шляху влада мислиться не як

«панування», але як «служіння» один одному. Справедливість відновлюється, коли зцілення серця отримує як пригноблений, так і гнобитель. Справжнє відновлення миру між Богом і людиною та між людьми не можна мислити в площині перестановки ролей пригнобленого і гнобителя, але в світлі відновлення відносин і служіння один одному. Це шлях досягнення примирення шляхом ненасильницьких дій, але трансформуючої ініціативи, яка не пасивно спостерігає за несправедливістю і гнітом, але залучена в мирне вирішення ситуації, звільняючи і даючи надію обом сторонам.

Аргументовано, що питання справедливості (історичної, соціальної, економічної) – це ще одна цінність, яка має бути інтегральною частиною процесу формування нарративу примирення та миру як такого, особливо в контексті «запечатаних» нарративів (які часто апелюють до і нагадують про минулі приниження і несправедливості: історичні, соціальні, економічні). Наратив примирення має формувати атмосферу рівності й відчуття соціальної захищеності (історичної, соціальної, економічної). Формувати розуміння справедливості не тільки як гідного покарання, але й як служіння одне одному та повернення один одному людської подоби, долаючи антропологічну кризу. Як з однієї, так і з іншої сторони конфлікту люди мають мати шанс почати життя заново (історично, соціально, економічно). Справедливість передбачає культивування не тільки таких цінностей як безпристрасність, суворість, але й цінності прощення, жертвності, доброти. Це формує конструктивний шлях до миру. Більше того, це шлях надихання до трансформації ідентичності, що сформувалась у контексті ворожого ставлення одне до одного.

У підрозділі 3.4. «Дороговказ до формування нарративу примирення: питання, цінності та український контекст» на основі аналізу біблійних нарративів примирення представлені ключові питання і цінності, які слід враховувати в процесі формування нарративу примирення в українському контексті.

Аналізуються, шість ключових питань і цінностей, а саме: пам'ять, правда, сповідання, прощення, справедливість, духовний вимір, які, використовуючи такі інструменти нарративної теології як конфігурація, проникну властивість нарративу, продуктивну уяву, слід імплементувати та поєднувати в спільному альтернативному нарративі примирення. Це може бути потенційним шляхом до «розпечатання» поляризованих суспільство нарративів, зцілення пам'яті, формування нової риторики, символів та створення нового сенсу в Україні.

Встановлено, що питання пам'яті полягає не стільки в тому, «що» (хоча, «що» пам'ятати не менш важливе, особливо в контексті пошуку історичної правди), скільки в тому, «як» пам'ятати. Пам'ять у нарративі примирення – це не селекція, а конфігурація того, «що» саме слід пам'ятати. Це конфігурація чесної пам'яті про події, серед іншого – болісних, конфліктних, із питанням, «як» слід їх пам'ятати, щоб, незважаючи на болісний досвід відносин, досягти сталого примирення. Питання правди в умовах інформаційних війн і викривлення історії найболючіше та найнеобхідніше.

Стикаючись із проблемою факту та його інтерпретацією, важливим в питанні правди у нарративі примирення є практика подвійного погляду, за Нагелем та

Вольфом, яка передбачає простір для чотирьох дій: крок назовні, крок всередину, запрошення у свій світ та продовження процесу. Питання сповідання в наративі примирення – це, з одного боку, героїчний шлях повернення на місце своєї помилки та скорботи, а з іншого боку, це може бути священицькою дією. Слід розуміти, що покаювання доконечно потрібне для примирення, але воно не є обов'язковою умовою для прощення. Прощення – це не стільки про кривдника, скільки про скривдженого. В питанні правосуддя, слід розуміти, що в історичних конфліктах досягти повної справедливості неможливо. Завжди буде область невідомого. Тому акцент не може буди на покаранні всіх, хто міг бути причетним. Це утопія. Важливо здійснювати відновне правосуддя, в якому головна мета не в відплаті чи покаранні, але в загоєнні ран та відновленні стосунків. Більше того, сформуванню спільну моральну мову й етичну позицію. Саме тому «дияконська» роль церкви є необхідною в процесі примирення. Тут акцент у справедливості, головним чином, на поверненні не справедливо забраного у жертв: гідності, поваги, майна та інше. Також встановлено, що формування наративу примирення – це не менше духовний шлях, аніж технологічно-раціональний. Примирення – це божественний дар, до якого людина або спільнота може долучитися.

У підрозділі 3.5. «Легітимність соціальної активності церков у справі національного примирення» розкрито ключові аспекти соціальної активності Євангельської Церкви в державі та можливі дії з боку християнської спільноти для імплементації питань і цінностей із метою трансформації наративного протистояння на формування наративу миру.

Розглянуто кілька основних аспектів взаємодії ЄЦ та влад.

Теократичний світогляд. Образ соціально-політичної ієрархії «Бог – державна влада – народ», незалежно від моделі суспільного устрою, є основою і відправною точкою побудови принципів цінностей ЄЦ у відносинах із владою.

Взаємна покірність. Тезисним утвердженням принципу взаємної покірності цілком може стати ідея свободи в дусі демократії: свобода державних влад закінчується там, де починається свобода церкви, і навпаки.

Функціональне розділення. Принцип передбачає незалежне, вільне (яке не суперечить закону) співіснування церкви та державних влад, котрі представляють собою не заперечення один одного, а партнерську взаємодію (для досягнення суспільного миру й справедливості), що базується на біблійному принципі взаємної покірності.

Свобода совісті. Цей принцип передбачає, що вимоги та дії влад у відношенні до церкви та суспільства загалом оцінюються та реалізуються, чи навпаки, залежно від їх відповідності до біблійних цінностей.

Ненасилля. Маючи різну природу та функціональні завдання, церква і державні влади використовують різні засоби для досягнення своїх завдань.

Місіонерське відособлення. ЄЦ покликана до соціально-політичного відособлення, що передбачає не ізоляцію «від» соціуму, а передумову місії «заради» суспільства. Це місія відмінності заради свідчення. Приймаючи до уваги ключові біблійні принципи взаємодії ЄЦ з владами, наративний підхід до формування наративу примирення, а також питання та цінності, які слід імплементувати в

процес формування нового сенсу в країні, обґрунтовано можливі алгоритми дій, стратегії ЄЦ на загальнонаціональному рівні, які б сприяли позитивним змінам у соціумі та формуванню нового нарративу миру зокрема.

Втілення пророчої, критичної ролі. Базуючись на принципі не насилля, перебуваючи в контексті нарративного соціального протистояння та часто включаючи в себе представників різних соціальних позицій і різного розуміння спільної історії, ЄЦ має можливість постійно в своєму середовищі та на офіційному рівні бути голосом, що закликає до миру й примирення, ґрунтуючись на біблійному нарративі: заклик на офіційному рівні (особливо в періоди передвиборчих компаній) відмовитися від маніпуляцій історичною пам'яттю суспільства, нагадування владі про наявність й обмеженості їх «меча» і суспільству про те, що ми самі творимо зло, особливо важливо в умовах нарративного протистояння, пошуку та досягнення правди. Слід моделювати принцип ненасилля діями, створюючи альтернативний емоційний та риторичний простір у ситуації ненависті, недовіри, непростення.

Спільні молитви. Подібні акції – це можливість подивитися на минулі події ні з перспективи переможців, ні жертви, а з перспективи спільної трагедії. Подібні заходи – це події, які дають простір для застосування нарративного підходу та, безпосередньо, функції продуктивної уяви. На таких заходах протистояння як в історичному, так і в теперішньому часі для країни – це не перемога когось над кимось, а спільна трагедія. Створюється простір, в якому можливий діалог, а не панування монологічності чи самодостатності. Такого типу акції – це можливість введення та прийняття нових питань, вимірів, символів, риторики, цінностей, які в умовах багатолітнього конфлікту пам'яті задають траєкторію виходу з ідеології безвихідності та до нового способу відносин і співіснування. Дієвість подібних акцій на загальнонаціональному рівні свідчить і їх міжнаціональний вимір, зокрема: українсько-польське примирення, прикладом чого була спільна молитва в листопаді 2002 року у Львові, за ініціативи релігійних та світських лідерів України та Польщі. Події спільної молитви – це також простір для втілення таких функцій нарративного підходу як конфігурація або проникнення у світ адресата та в цілому для формування відкритого типу нарративу.

Священницька дія. Критичним моментом у подіях 2002 року на Личаківському цвинтарі були слова взяті із польсько-німецького примирення, озвучені двома головами церкви, а саме: «Ми просимо вибачення і пробачаємо». Такі дії як видання та виголошення на загальнонаціональному рівні «декларацій вини» на зразок «Штутгартської декларації вини», виголошеної лідерами протестантських церков Німеччини в жовтні 1945 року, або такі дії як заклик політичних лідерів здійснювати символічні акти сповіді за скоєне, як це зробив Віллі Брандт, – не менш дієві в ситуаціях конфлікту.

Участь у комісіях/робочих групах із примирення. Це є світовою практикою, яка мала позитивні результати в таких контекстах як, наприклад, африканський, балканський, ірландський.

У процесі подолання війн нарративів важливим є не тільки суто науковий аспект (сформуванню максимально повну картину на основі документальної бази), але й етичний, моральний. Історики зазначають, що за всіма спірними моментами сторони

конфлікту не можуть мати однакового бачення і можливості для переконання не має. Але це і не потрібно, якщо обидві сторони діалогу готові до спільної моральної мови й етичної позиції. Морально-етичне бачення історичних подій часто є викликом для істориків. Церква може стати плечем підтримки. Там, де немає єдності в спірних питаннях, має мати місце спільна мова моральних цінностей й етики: сповіді, прощення, милосердя. Це мова, яка продукує новий спільний наратив миру на основі спільної болісної пам'яті.

ВИСНОВКИ

В дисертації вперше здійснено комплексний аналіз наративного характеру розділень сучасного українського суспільства та наявних пропозицій і стратегій досягнення загальнонаціонального примирення, які висуваються у світському й релігійному дискурсах.

Виявлено, що розділення сучасного українського суспільства та його конфліктогенність мають глибокі історичні корені та пролягають у наративній площині. Встановлено, що в основі наративного протистояння та розділення українського суспільства містяться наративи «запечатаного» / закритого типу. В українському суспільстві є запит на переосмислення та формування протилежного типу наратива – «відкритого» – та підходу, які б сприяли «зшиванню» країни: діалогічності сторін, довірі один до одного, прощенню, пошуку правди та справедливості, виходити поза рамки конфліктної пам'яті, звичного сприйняття реальності, іншого, звичної епістемології загалом.

Проаналізовано, що існуючі пропозиції світського та релігійного дискурсів щодо примирення частково ефективні у практичному вимірі досягнення примирення на рівні місцевих громад, але цього вочевидь недостатньо. Примирення, в умовах «запечатаних» наративів: негативного сприйняття сторонами іншого, негативних емоцій, страху, недовіри, непростення, жаги до помсти – не можна досягнути лише за допомогою юридичних, політичних чи догматичних, прескриптивних механізмів або раціональних принципів чи людського проектування. Є необхідним творення наративного примирення, що є більше духовним шляхом, аніж технологічно-раціональним.

Доведено, що незважаючи на ряд критичних зауважень, наративна теологія, в українських умовах наративного протистояння, зберігає потенціал бути провідником миротворчих ініціатив у трьох напрямках:

1. Оцінка та переосмислення категорії наративу з конструктивної перспективи. В процесі аналізу було виявлено, що наратив володіє потужними формуючою та трансформуючою характеристиками в питаннях досвіду або пам'яті, процесу пізнання та світогляду, як окремо взятої людини, так і соціальної групи. Наративи сприяють цілісному прийняттю себе людиною й узгодженню різноманітних протиріч. Наративи є рушійною силою морального розвитку особистостей і спільнот. Також вони є рушійною силою формування риторичних форм соціальної комунікації. Досліджено, що усвідомлене ставлення до наративу дозволяє піддати критиці погляди, маніпуляції або кинути їм виклик. Наративи можуть надати способи трансформації людини чи спільноти зсередини, а не тільки зовнішнє

упорядкування соціальних відносин. Також нарративна теологія формує уявлення про характер «відкритого» нарративу. Установлено, що відкритий тип нарративу володіє найбільшим миротворчим потенціалом.

2. Імплементатії нарративного підходу – як альтернативи чи доповнення до технічного чи догматичного підходів до примирення та формування альтернативного нарративу примирення сторін. Підхід володіє таким інструментарієм як: конфігурація, проникнення в світогляд людини та його трансформації, продуктивна уява. Завдяки інструментарію, нарративний підхід відкриває можливість створювати альтернативний до пануючих погляд на спільну історію, дозволяє постійно утримувати разом цінності, необхідні для формування нового нарративу миру, більше того, створює можливість виходу за межі конфліктних дійсності та пам'яті, формуючи ідейний простір, якого ще не існує в чуттєвій реальності.

3. Надання біблійних нарративів як основи для моральної трансформації суспільної реальності. Детально проаналізовано три біблійних нарративи: Якова-Ісава, Йосипа-Юди та нарративу Христа – «Назаретський маніфест». Вони належать до третьої відкритої моделі нарративів, які можуть бути своєрідним дороговказом до формування нарративу примирення в Україні. Визначено три можливих сценарії примирення, а, відповідно, питання та цінності, що невід'ємні для формування нарративів примирення в українському контексті нарративного протистояння. Мова йде про наступні питання: пам'ять, правда, сповідання, прощення, справедливість, а також питання духовного виміру, яке систематично та послідовно підкреслюється кожним із нарративів і яке часто недооцінюється в більш технологічних підходах до миру. Підкреслено, що це нарративи, які моделюють світогляд, де будь-яка трагедія відносин, конфлікт розглядаються на фоні надії на примирення. Більше того, це нарративи, що створюють збалансовану картину примирення: прощення чи покаяння не відмінняє пошук справедливості й правди. Нарративи передбачають можливість прочитання їх як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях.

Таким чином, встановлено, що досліджені нарративи, цінності та питання, представлені в них, можуть привести до прямої конфронтації з усталеними, звичними світами або служити формуванню світогляду та дій, що виходять з іншого розуміння, сприйняття та практики світу. Вони мають потенціал впроваджувати перспективи створення нової соціальної реальності, протилежної тій, що існує в соціумі та яка закрита до самокритики.

Доведена легітимність соціальної активності церков у справі національного примирення, яка виходячи з дослідження ключових біблійних текстів, що говорять про відносини церкви та влади, вибудовується на шести ключових аспектах, а саме: теократичний світогляд, взаємна покірність, функціональне розділення, свобода совісті, місіонерське відособлення.

Приймаючи до уваги ключові біблійні принципи взаємодії Євангельської Церкви з владами, нарративний підхід до формування нарративу примирення, питання та цінності, які слід імплементувати в процес формування нового сенсу в країні, обґрунтовано можливі алгоритми дій, стратегії ЄЦ на загальнонаціональному рівні,

а саме: втілення пророчої, критичної ролі, спільні молитви, священицька дія, участь в комісіях/робочих групах із примирення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Тацюн Р.І. Відповідальність християн за суспільство згідно з Новим Заповітом в контексті світогляду українських протестантів / Р.І. Тацюн // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал / Гол. ред. Д.В. Яковлев. – Одеса: “Одеська юридична академія”, 2019. – Вип. 20. – С. 136–139.

2. Тацюн Р.І. Біблійний наратив примирення Йосипа і братів як зразок для лідерства в контексті миротворчості в сучасній Україні / Р.І. Тацюн // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал / Ред. О.С. Токовенко. – Дніпро, 2017. – Вип. 5 (20). – С. 48–59.

3. Тацюн Р.І. Відповідальність християн за суспільство згідно з Апостолом Петром в контексті світогляду українських протестантів / Р.І. Тацюн // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал / Ред. О.С. Токовенко. – Дніпро, 2017. – Вип. 6 (21). – С. 43–52.

4. Тацюн Р.І. Миротворчий характер Царства: соціальна справедливість як наявність світу у світлі біблійної ідеї Ювілейного року / Р.І. Тацюн // Практична філософія. Науковий журнал. – 2017. – № 4. – С. 137–146.

5. Тацюн Р.І. Основні принципи відносин держави і церкви в теології українського євангельського християнства / Р.І. Тацюн // Практична філософія. Науковий журнал. – 2017. – № 3 (65). – С. 94-102.

6. Тацюн Р.І. Біблійні аспекти культури свободи як етапу на шляху до соціального примирення / Р.І. Тацюн // Практична філософія. Науковий журнал. – 2018. – № 2 (68). – С. 166-173.

7. Тацюн Р.І. Стратегії примирення в сучасній Україні: критичний аналіз світського дискурсу / Р.І. Тацюн // Практична філософія. Науковий журнал. – 2018. – № 4 (70). – С. 52-58.

Статті в іноземних наукових фахових виданнях:

8. Tatsiun R.I. A Theology of Social and Political Reconciliation in the Light of the Biblical Concept of the Jubilee Year / R. Tatsiun // Modern Science. Moderní věda. Scientific journal vědecký časopis. – Praha, 2017. – № 5. – P. 137–144.

АНОТАЦІЯ

Тацюн Р. І. Миротворчий потенціал сучасної протестантської теології в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2021.

Вперше у вітчизняній теології та українському контексті наративного протистояння здійснено комплексний аналіз миротворчого потенціалу наративної теології на тлі пропозицій та стратегій досягнення загальнонаціонального примирення, які висувуються у світському та релігійному дискурсах.

Доведено, що існуючі пропозиції світського та релігійного дискурсів щодо примирення частково ефективні у практичному вимірі досягнення примирення на рівні місцевих громад, але цього вочевидь недостатньо. Примирення, в умовах «запечатаних» нарративів: негативного сприйняття сторонами іншого, негативних емоцій, страху, недовіри, непростення, жаги до помсти, не можна досягнути лише за допомогою юридичних, політичних чи догматичних, прескриптивних механізмів або раціональних принципів чи людського проектування. Є необхідним розробляти підхід до нарративного примирення, який би більше відповідав самій природі конфлікту, а саме нарративній і який би виходив за межі традиційної дипломатії і включав духовний вимір, як конструктивний фактор в досягненні примирення.

Доведено, що нарративна теологія володіє потужним миротворчим потенціалом оскільки робить можливим переосмислення нарративів з конструктивної перспективи, пропонує в якості високоефективного комплексного інструментарію нарративний підхід для вирішення теологічних та етичних проблем, надає бачення біблійних нарративів як основи для моральної трансформації суспільної реальності.

Приймаючи до уваги природу «відкритого» нарративу, нарративний підхід до формування спільного нарративу примирення, питання та цінності, що визначені в результаті аналізу біблійних нарративів примирення, які слід імплементувати в процес формування нового сенсу в країні, а також ключові біблійні принципи соціальної активності Євангельської Церкви, виявлено, що можливими алгоритмами дій ЄЦ на загальнонаціональному рівні, які б сприяли позитивним змінам у соціумі та формуванню нового нарративу миру, зокрема, є наступні стратегії: втілення пророчої, критичної ролі, спільні молитви, священницька дія, участь в комісіях/робочих групах із примирення.

Ключові слова: нарративна теологія, нарратив, нарративний конфлікт, нарративний підхід, пам'ять, примирення, мир, конфігурація, продуктивна уява, проникна властивість нарративу, антропологічна криза.

АННОТАЦІЯ

Тацин Р. И. Миротворческий потенциал современной протестантской теологии в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.14 – богословие. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2021.

Впервые в отечественной теологии и украинском контексте нарративного противостояния осуществлен комплексный анализ миротворческого потенциала нарративной теологии на фоне предложений и стратегий достижения общенационального примирения в светском и религиозном дискурсах.

Доказано, что светского и религиозного дискурса относительно примирения явно недостаточно, не смотря на их частичную эффективность в практическом измерении примирения на уровне местных общин. Примирение, в условиях «запечатанных» нарративов: негативного восприятия сторонами другого, негативных эмоций, страха, недоверия, непростение, жажды мести, нельзя достичь

только с помощью юридических, политических или догматических, прескриптивных механизмов или рациональных принципов, или человеческого проектирования. Есть необходимость разрабатывать подход к нарративному примирению, который бы больше соответствующий самой природе конфликта, а именно нарративной и который бы выходил за пределы традиционной дипломатии и включал духовное измерение как конструктивный фактор в достижении примирения.

Доказано, что нарративная теология обладает мощным миротворческим потенциалом поскольку делает возможным переосмысление нарративов с конструктивной перспективы, предлагает в качестве высокоэффективного комплексного инструментария нарративный подход для решения теологических и этических проблем, предоставляет видение библейских нарративов как основы для моральной трансформации общественной реальности.

Принимая во внимание природу «открытого» нарратива, нарративный подход к формированию общего нарратива примирения, вопросы и ценности, которые определены в результате анализа библейских нарративов примирения, которые следует имплементировать в процесс формирования нового смысла в стране, а также ключевые библейские принципы социальной активности Евангельской Церкви, определено, что возможными действиями ЕЦ на общенациональном уровне, которые бы способствовали позитивным изменениям в социуме и формированию нового нарратива мира, в частности, являются следующие стратегии: воплощение пророческой, критической роли, совместные молитвы, священническое действие, участие в комиссиях/ рабочих группах по примирению.

Ключевые слова: нарративная теология, нарратив, нарративный конфликт, нарративный подход, память, примирение, мир, конфигурация, продуктивное воображение, проникающее свойство нарратива, антропологический кризис.

SUMMARY

Tatsiun R. I. The peacebuilding potential of contemporary Protestant theology in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.14 – Theology. – National Pedagogical Dragomanov University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

For the first time in the national theology, and the Ukrainian context of narrative conflict, a comprehensive analysis of the peacebuilding potential of Narrative Theology has been done against the background of proposals and strategies to achieve national reconciliation in secular and religious discourses.

It is revealed that the division of modern Ukrainian society and its conflict-generating have deep historical roots and lie in the narrative plane. It is established that the basis of narrative confrontation and division of Ukrainian society are narratives of the "sealed" / closed type. In Ukrainian society there is a demand for rethinking and forming the opposite type of narrative - "open" and an approach that would contribute to the "stitching" of the country: dialogue between the parties, trust in each other, forgiveness, search for truth and justice, beyond conflict memory, habitual perception of reality,

another, habitual epistemology, in general. Existing proposals from secular and religious discourses for reconciliation have been shown to be partially effective in the practical dimension of achieving reconciliation at the community level, but this is clearly not enough. Reconciliation, in the context of "sealed" narratives: negative perceptions of the other, negative emotions, fear, mistrust, unforgiveness, thirst for revenge, cannot be achieved only through legal, political or dogmatic, prescriptive mechanisms or rational principles or human design. It is necessary to create narrative reconciliation, which is more spiritual than technologically rational.

Narrative Theology was presented as having powerful peacemaking potential because of rethink narratives from a constructive perspective, Narrative Theology offers a narrative approach as a highly effective tool for addressing theological and ethical issues, and it provides a vision of biblical narratives as the basis for a moral transformation of a social reality.

Taking into account the nature of the «open» narrative, the narrative approach to build a narrative of reconciliation, the issues and values identified by the analysis of biblical narratives of reconciliation that should be implemented in the process of creating a new meaning in the country, and the key biblical principles of the Evangelical Church social action, it is determined possible actions for the Church at the national level that would contribute to a positive change in society and the formation of a new peace narrative. There could be the following actions: embodying a prophetic, critical role, prayers for peace and reconciliation, priestly act, participating in reconciliation commissions/working groups.

Keywords: Narrative Theology, narrative, narrative conflict, narrative approach, memory, reconciliation, peace, configuration, productive imagination, pervasive quality of narrative, anthropological crisis.